

VÁZLATOK

A NYUGATDUNÁNTÚLI GYEPÜK NÉPEINEK TÖRTÉNETÉHEZ

ÍRTA:
BELITZKY JÁNOS

B U D A P E S T

Vázlatok a nyugatdunánúli gyepük népeinek történetéhez.

A honfoglaló magyarság és hozzája csatlakozott rokon népek a X. század folyamán, mai hazánk területén is, még a déloroszországi steppevidéken megszokott életüket élték. Nyilvánvaló, hogy vezetőik az ott kialakult magas színvonalon álló pusztai lovas nomád kultúra minden kincsének a birtokában voltak. A nemzet erejét ezen a téren még nem mérsékelte a keresztény királyság nyugati életformákat átültető kultúrtevékenysége.

Ennek a rendkívül magas fokon álló, a nyugati életformáktól azonban elütő lovas-nomád kultúrának sokáig általában csak felszínes, külső ismertető jeleit vette észre a történetkutatás. Tényleges alkotásainak mélyére azonban csak az utóbbi évtizedekben, a régészet, a nyelvészet és a földrajztudomány segítségével tudtunk behatolni.

A földrajzi kutatások igazolták, hogy a Takla-makán-medencében ősi öntöző-kultúra élt és virágzott: valamikor. Ez az ősi öntöző-kultúra megtermékenyítette mindazokat a népeket, amelyek az innen kirajzó türk népekkel érintkeztek. Így jutott el ez az öntöző-kultúra az avarok, a bolgárok, a kazárok és a – magyarok körébe is.¹

Hazánk földje már inkább steppe, mint sivatag jellegű. Ez a magyarázata annak, hogy a különben is bővizű országban miért nem volt szüksége népünknek ezt az öntöző-kultúrát továbbfejleszteni. Valószínűleg hasonló okok készítették a Csörsz-árkát, ezt a hihetőleg részben öntözési célokat is szolgáló hatalmas sáncrendszeri készítő népet vagy az utánuk jövőket is nagy művük felhagyására.²

A magyarság körében azonban ez az ázsiai eredetű, magas nivójú vízmérnöki tudás a honfoglalást követő egy-két században még elevenen élt. Ugyanúgy ismerték áldásait a magyarságba beolvadt avarok is, akik különben is világhírű sáncépítők voltak. Az avarok és magyarok mérnöki tudásukat a védelmi célt szolgáló erődrendszerek, a gyepük elkészítésénél gyümölcsoztették. Ezeknek az erőd jellegű vízműveknek kiváló iskolapéldáját a nyugatdunántúli védelmi rendszerekkel kapcsolatban láthatjuk.

A nyugati Dunántúl ellenséges támadásoknak leginkább

kitett területe a Duna és a Soproni-hegység között terült el. Az első védelmi vonal azonban a X. század derekán, az akkor még hazánkhoz tartozó Melk táján húzódott, a második az ugyancsak türk nevű Bécs vonalában, a harmadik a Fischamentén a negyedik a Lajta-mentén és a Dunát keresztezve, a Morva-mentén. Ettől a védelmi vonaltól kezdve, kelet felé, a Fertő tó és a süppedékes Hanság osztotta két részre a tájat. A Hanság önmagában is természetadta védelmet nyújtott és csak Mosón és Magyaróvár táján vált szükségessé támpontok építése. A Fertőtől délnyugatra azonban már nem volt ilyen lápvidék. Itt szükség volt a védelmi rendszerek kiépítésére. Dorog és Gyula (Lépesfalva) képezte két fontos pontját ennek a nyugatnak kidomborodó és a keleti ívével a Fertőre, délnyugati ívével a Soproni-hegységre támaszkodó vonalnak. Ennek a vonalnak és a Fertő déli partján kezdődő Süttör, Röjtök, Lövő, Locsmánd és Nyék felé kanyarodó, nyugat felől behorpadó és a betörő ellenséget mintegy közrefogó védelmi ívnek a centrumában feküdt Sopron vára. Ha azonban az ellenség ezeket a vonalakat is áttörte volna, volt még egy mentés, a Rába-menti védelmi vonal. Ezt a rábamenti védelmi vonalat, a koraközépkori locsmándi királyi várispánságtól délre, mint előőrsök, a Borostyánkő és Németújvár közötti területen letelepített népek gyepei, valamint a szombathelyi lejtőn Kőszeg vidékétől a Pinka-Rába-torkolatáig terjedő gyepek védték. A rábai védelmi vonal, körülbelül Vasvárnál délnek folytatva irányát Győrvár felé, nem követte nyugatnak a Rába-partot.

A fenti védelmi vonaloknál az ősi vízmérnöki tudás csak a védelmi részletek szempontjából jött tekintetbe. Egészen más, országos jelentőségű és nagyszabású védelmi vízművek szegélyezték azonban a Rábát.

Itt, a Rába-toroknál, a Kis-Rába és az Öreg-Rába kettéágazásánál az Öreg-Rába Vasvártól a folyó keleti, tehát jobb partján húzódó töltések, az *észterük*, átvágtak a folyó balpartjára és ott a kiszakadó Kis-Rába jobb, azaz keleti partján folytatódtak Kapuvárig és azon is túl a Hanság pereméig. A Nagy-Rába jobb partjáról merőlegesen a balpartjára átvágó észterük között egy zsilipmű, az úgynevezett *holod* képezte a kapcsolatot. Ha a holodot elzárták, az Öreg-Rába vize felduzzasztotta a Kis-Rába vizét és annak sekély medrét elhagyva elöntötte a Rábaköztől nyugatra eső síkságot. Így azután Sárvár vidékétől a Hanságig egy, a hadseregek számára járhatatlan víztükör, egy valódi láptenger borította a vidéket. Számos német hadsereg lelte pusztulását a XI. század elején a messerszerűen elmozsarított vidéken. Emlékezzünk csak a Konrádok és Henrikek hadjárataira.²

A vízművek kezelésének tudása mindenesetre nagyfokú földrajzi és technikai ismereteket tételez fel az akkori magyarság és a határőrnépek vezetői részéről. Ez a tudás azonban anvnyira ázsiai eredetű, hogy érdemes foglalkoznunk azzal a gondolattal, hogy hogyan került ide és kik voltak ennek a tudásnak képviselői.

*

A gyepek védelmét kiváltságokat élvező népek látták el. Ennek a nyugati határvédelemnek közigazgatási szervezet alakjában való kifejeződése Szent István uralkodásával vette kezdetét. A védelmi csomópontok a körzetükbe tartozó határőrnépekkel egy-egy királyi vármegyét, királyi várispánságot alkottak. Ezeknek a várispánságoknak voltak az ispánjai azok a királyi tisztviselők, akiket Szent László törvénye a *comes confiniorum* névvel illet.

Ezzel a védelmi rendszerrel már több tanulmányunkban foglalkoztunk, most elsősorban a Gyöngyös patak völgyétől délre eső területek kiváltságos népeivel kapcsolatos kutatásaink rövid összefoglalására szorítkozunk.

Délről kiindulva, a zalamegyei Göcsej vidékén a becsvölgyi örök, ettől északnyugatra a vasmegyei Őrség és ettől északra a Felső-Őrvidék kiváltságos és katonáskodó népeivel találkozunk a korai középkorban. Az ettől keletre eső és közbülső egyéb területekkel egyelőre nem foglalkozunk.

A nyugatmagyarországi határőrnépeket említve állandóan felszínen lebeg az a kérdés, hogy ezek a népek minő kapcsolatban voltak az ezen a területen, a magyar honfoglalás előtt élt avarokkal. Számtalan meddő vita és számtalan kényszerű magyarázat révén igyekeztek bebizonyítani, hogy az avarság és a letelepült magyarság között semmi kapcsolat sincs és hogy ilyen kapcsolatok tudományosan ki sem mutathatók. Nem tudtak azonban a vitázók számos olyan kérdésre feleletet adni, amely kérdések az avarság történeti szerepének felvetésével azonnal megszűnnek és ez az, hogy az avarság múltjával sokkal kevesebbet foglalkoztunk, mint sem azt ez a velünk közeli rokonságban álló nép megérdemelte volna.⁴

Bebizonyított ténynek kell tekintenünk, hogy az avarság 803hban bekövetkezett végleges legyőzése után sem semmisült meg. Egyes töredékei továbbra is önkormányzattal bíró egységeket alkottak és valószínű, ha függetlenségüket el is veszítették, függetlenségük tudata 93 év múlva, a magyar honfoglalás korában is élénken élhetett még soraikban. Egy nagy és hódító tulajdonságokban gazdag népet, mégha oly balsors

is üldözi, két, legfeljebb három emberöltő alatt megsemmisíteni és a föld színéről is letörölni nem lehet és a múltban sem lehetett.

Történelmi adottságnak és ténynek kell elismernünk, hogy a honfoglaló magyarság hazánkban, tehát a nyugati Dunántúl is, meglehetősen jelentős számú avarságot talált.

Minket elsősorban az avarok birodalmuk összeomlása utáni története érdekel. Az erre vonatkozó adatok egyik legújabb összefoglalását Polány István adta és ezért követjük előadásunk során az ő megállapításait és fűzzük hozzá megjegyzéseinket.⁵

Először is megállapítható, hogy az avarok által megszállt terület a Duna völgyében az Enns vagy a Kamp folyó völgyéig terjedt. Figyelemre méltó, hogy a X. századi magyar határ is eddig tartott. 791 tavaszán ugyanis ez utóbbinál találták az előnyomuló frank csapatok az első megerősített avar szállást. A második erődített avar szállás Bécstől nyugatra, Königstetten (Comagena) városánál feküdt. Az egyes erődített avar gyűrűk között az összeköttetést a kisebb szállások képezték. IM agy Károly ebben a hadjáratában a Rábaig hatolt és elfoglalta a folyó torkolatánál fekvő gyűrűt is. Ez kétségtelenül a mai Győr volt. Hadjáratából Szombathelyen keresztül tért haza, tehát az itteni avar erőműveket is elfoglalta.

796-ben újból hadjáratot indított Nagy Károly az avarok ellen. Az avarok ellenállását azonban nem annyira a frank sereg, mint a saját soraikban kitört viszály törte meg. A fő khagánt megölték és helyébe a Tudunt (személy- vagy méltóságnév?) választották, aki békét kért és a frank király kegyelmébe ajánlva magát, kész volt a kereszténységet is felvenni. Ez a hadjárat igen nagy pusztítással járt, bár az avar szállások lakatlanná válása a terület avarok általi önkéntes kiürítésével is magyarázható. Később ugyanis mégicsak szerepelnek avarok a frankok által megszállt területeken.

803-ban a frank uralom alá került egyik nyugatmagyarországi avar törzs vezére már keresztény. Theodor volt a keresztneve. Utóda szintén keresztény és tudjuk azt is, hogy a Fischa folyóban keresztelték meg. Ezek a Nyugat-Magyarországon élő avarok már földműveléssel is foglalkoztak.

A béke azonban nem sokáig tartott. 811-ben ismét frank seregek harcolnak hazánk földjén az egymást gyűlölő avarok és szlávok ellen. Ugyanebben az évben Kanizauki tudun vezetésével avar követség járt Aachenben, a császárnál. 822-ben újabb avar követség járt Frankfurtban, Jámbor Lajosnál. Már abból, hogy az avarok követeket küldenek a frank császárokhoz, nyilvánvaló, hogy itt nem a frank fennhatóság alatt élő avar törzsről, vagy törzsekről, hanem függetlenségü-

ket valamiképp megőrző törzsekről lehet szó. Ezt látszik igazolni, hogy 826-an igen nagy gondot fordítanak a birodalom avarok felőli határainak őrzésére. Ezt a célt, valamint az avarok megtörését célozták különben a frank védnökség alatt álló kis szláv fejedelemségek is.

843-ban a verduni szerződés is intézkedik az *avarok* és *hunok* országáról. Ez a név különben hazánk hivatalos neve nyugaton egész a magyar honfoglalásig. 863-ban a Sanetgaleni Évkönyvek azt írják, hogy a hunok – vagyis az avarok – felvették a kereszténységet. 875 táján pedig a Savaria és Carnuntum között élő, *meghódolt* és keresztény hitre tért avarokról esik szó, mondván, hogy „ez a *töredék* még ma is bírja azt a területet, amelyet a császártól adózás fejében kapott.

Több adat felsorolását nem tartjuk szükségesnek, mert a lényegét már ezek is igazolják. Ez az, hogy 875-től 896-ig, tehát 20[^]25 esztendő leforgása alatt sem ez a nyugatdunántúli avarság, sem az ország középső és keleti részein élő aránylag függetlenebb életet élő avarság nem tűnhetett el maradék nélkül.

Hová lett tehát ez az avarság? A felelet egyszerű. Éppúgy, mint az itt talált gyér szláv népség, beolvadt a magyarságba. Helyesebben a keletről jött új, *honfoglaló* magyar nép itt, ebben a hazában alakult át az itteni szláv, avar, besenyő és egyéb türk töredékek *egybeolvadásával* a X., XI. és XII. század folyamán *magyar* nemzetté.⁰

Ez az egybeolvadás századok leforgása alatt ment végbe és így érthető, hogy a X. és XI. század folyamán az eredeti alkotó elemek törzsi és társadalmi sajátosságai még erősen érvényesültek. Ezeknek a sajátosságoknak pontos leírására azonban csak akkor lennének képesek, ha népünk a későbbi idők folyamán nem lett volna olyan területi és népi változásoknak kitéve, mint aminőknek ki volt téve (török-tatár, stb.).

*

Az itt talált avarságnak a honfoglaló magyarsághoz való viszonyát a türk népek törzsszervezeti sajátosságai határozták meg. Ennek a törzsszervezeti sajátásnak a lényege, hogy a csatlakozott lovas nomád nép a nagy és hatalmon levő törzsszövetségnek háborúban előharcos előőrs népe lett.

Van különben még egy 890 tájáról származó adatunk is, amely feltevésünket alátámasztja. Eszerint a morvaországi avarok, akik tehát ezen az exponált szláv területen sem veszítették el nemzetiségüket, az előnyomuló magyarokhoz csatlakoztak.⁷

A honfoglaló magyarság törzsszervezetében a honfoglalás

előtt az előharcos törzs szerepét a Nyék-törzs,⁸ majd pedig a csatlakozott kazár töredékek törzse, a Kabar törzs látta el.

Mai hazánkban a Nyék törzs zöme, az a honfoglaló Tétény vezér és a tőle származó erdélyi Gyulák törzse, a tiszántúli és erdélyi részeken szállt meg. A törzs továbbra is megtartotta előharcos, tehát elsősorban katonáskodó jellegét. Ez a magyarázata annak, hogy úgy a kabarokat, mint az itt talált és önként csatlakozott avarokat, majd később a befogadott bese nyöket ők szervezték meg katonai szempontból.⁹

A Nyék törzs fejedelmi nemzetségének kezében azonban ez az adottság rendkívüli hatalmi tényezővé vált és a törzs fejét a honfoglaló Tétény leszármazóit az egész magyar törzsszövetség fejedelmével csaknem egyenrangúvá emelte. Ez a hatalom az erőskezü Árpád halála után a fejedelmi hatalom elhalványításához vezetett és ez a magyarázata, hogy a másodfejedelmi tisztség, a gyulai méltóság miatt éppen a Nyék-törzsi Gyulák vezéri családjában szállt apáról fiúra és hogy miért tartotta oly előnyösnek a fejedelmi Árpád-család a Téténytől származó Gyulák családjával való házassági kapcsolatot.¹⁰

A Nyék törzs fejedelme természetesen a fejedellel és a törzsszövetség többi törzsfőjével egyetértőleg határozták meg a leteleptült törzsek elhelyezkedését és a csatlakozott népek segédcsapatainak elrendezését. Ennek a X. századi elrendezésnek az eredménye többek között a nyugatdunántúli védelmi rendszer kialakulása is.

Ez a védelmi rendszer nemcsak az itt talált avar népelemeket használta fel, hanem az avarok ősi erődítmény-rendszerét is átvette, azt kiegészítette és a kitűnően működő magyar gyepűrendszerre építette ki.

A X. században még élő és csak a XI. század folyamán, az egyre erősebbé váló királyi hatalom egyeduralmi törekvései következtében felbomló magyar törzrendszer kebelén belül hatalmas népi és társadalmi átalakulás ment végbe. Most ennek a társadalmi és népi átalakulásnak csak néhány nyugatdunántúli esete óhajtunk rámutatni.

Említettük, hogy még 875-ben is a mai Hainburg és Győr között frank fennhatóság alatt élő avarokat találunk. Ez a terület a régi Mosón vármegye területénél valamivel nagyobb. Vannak azonban adataink, hogy ettől a területtől délre, a mai Szombathely vidékén is említenek avarokat. Ezt az archeológiai leletek is igazolják. Figyelemre méltó azonban, hogy a mosoni területen, tehát ugyanott, ahol avarokat említenek 875-ben, 1116 óta székelyekről van szó.¹¹ Tekintetbe véve az akkori meglehetősen gyér írásbeliséget, érthető, hogy a két

nép közötti összefüggést az irodalmi adatok nem, hanem csak az azokból leszűrt következtetések magyarázhatják meg.

Ilyen magyarázó bizonyíték az a tény is, hogy például a Dunától északra, ott, ahol 890 körül a magyarokhoz csatlakozott avarokról van szó, már szintén igen korán, Pozsony vármegye morvamezei részein, szintén harcos, határvédő székelyek szállásait találjuk. Vas vármegyében pedig azon területeken és azok közelében, ahol avarokori leleteket találtak (Nagyasszonyfalva, Tömörd, Borostyánkő), tehát az egykori, 1327. évi összehelyezés előtti Felső-Örvidéken egy szintén székely eredetet magáénak valló népséget találunk.¹²

Az avarságnak és a magyarságnak keveredése különben is bírt már előzményekkel. Kimutatható ugyanis, hogy a Kaukázus és a Kubán folyó vidékén a VI-VIII. században egy olyan kultúra virágzott, amelynek számos megfelelő terméke a Duna-Tisza mentén is megtalálható. Ezek a kultúrbizonyítékok oly erősek, hogy egyszerű átvételre gondolnunk sem lehet, hanem törzsi csatlakozást kell feltételeznünk. Ezek a törzsek a kaukázusvidéki magyarságból váltak ki. Az avarok ugyanis nemcsak kuturgur-uturgur törzseket ragadtak magukkal Dél-Oroszországból, hanem a magyarság egy részét is. Ezek az elszakadt magyar törzsek azután az avarokkal egy időben, 568-ban költöztek be a longobardoktól elhagyott mai hazánk földjére.¹³

A magyarság honfoglalása tehát igaz valójában nem 900-ban, hanem több mint három évszázaddal előbb, a VI. században történt meg. A magyar nemzet két alkotó elemének, a duna-tisza közti avar-magyarság és az etelközi honfoglaló-magyarság keveredése mai hazánk területén ment végbe. Nem idegen népek, hanem több azonos nyelvű és több rokon nyelvű törzsek a keveredéséről van szó. Ez magyarázza meg azután egyes ősi szállásvidékek közötti hasonlatokat és különbségeket.

Azt sajnos nem tudjuk, hogy az avarok hogyan hívták nemzetüket saját nyelvükön. Egy azonban kétségtelen, hogy a hazánkban előforduló székely telepek eredetileg mindenütt kiváltságokat élveztek és kiváltságaik fejében katonáskodásra voltak kötelezve. Ilyen szállásbirtoklási joggal párosult népelemek a nomád törzsszövetség keretein belül csak az önként csatlakozott népek soraiból kerültek ki. A székelyeknek a magyarsághoz való önkéntes csatlakozásnak tudatát középkori Krónikáink világosan megőrizték. Kétség tehát ehhez az önkéntes csatlakozáshoz nem fér.

Számos néprajzi adat igazolja azt, hogy a székelység körében, ahol leszármazottjaik még ma is élnek, azonos néphit és népszokások maradtak fenn. Természetesen egy vérzivataros

ezer esztendő elmúlása önállósuló helyi sajátságokat is ki-termelt.

Tudjuk azt, hogy a X. századi magyarságról kültöldön is ismert tény volt, hogy két nyelvet beszélt. Hogy ezek egyike a finn-ugor és türk elemeket tartalmazó magyar nyelv volt, az kétségtelen. A másika pedig, szintén kétségtelen, hogy valamelyik türk nyelv volt. Talán a csatlakozott kabarok, vagy talán az itteni hazánkban csatlakozott turk-avarok (tehát nem a magyar-avarok) nyelve? Vagy talán mind a kettő?

Van azonban egy rendkívül érdekes dolog, amelynek felvetése már a múltban is felmerült és részben magyarázatul szolgál a kétnyelvűséghez és a székely-kérdéshez is. A gondolatot – ez a dunántúli regősének kérdése – új meglátással Kallós Zsigmond fektette le.¹⁵ Kallós felfogása, mint minden tudományos feltevés, tartalmaz olyan részleteket, amelyeket az azt felhasználók nem tesznek maradéktalanul a magukévá. Tanulmánya azonban kétségtelenül nagy mértékben vitte előbbre a nyugati székelysége vonatkozó tudásunkat.

Kallós a XI. század pogány magyarság népmozgalmi következtében keletre az erdélyi hegyek közé került és a nyugati végekre visszatérő székelyekkel magyarázza a regölést és a regös énekek adatainak megfejtését. Felvetése igen valószínű és ezért tanulmányának idevágó részleteit idézzük is. Megállapítja, hogy az egymástól elszakadt népeleink az egymással való érintkezést továbbra is fenntartották.

„A híreket azok az ifjú legények hozták Erdélyből, kik mindjárt az első években hazalátogattak a leányünnepekre, melyeken nekik az atyafiság pogány értelmezése szerint, a serdült hajadon nőkre, testükre épp oly természeti igényük volt, mint az itthon maradt ifjúságnak: sőt ezt a jogot éppen a meleg rokoni érzés felülkerekedése, a megérdemelt szájalom, s a helyzet újdonsága miatt nagyobb mérvben is gyakorolhatták.”

„A keletről, atyafisági jogaik élvezésére érkezett legényeket kezdetben nemcsak rokoni szeretetből és híreik miatt fogadták a dunántúliak kitörő örömmel, hanem azért is, mert így az évnek egy bizonyos szakában jó ürügyet szolgáltatottak a vidám pogány ünnepeknek, közös lakomáknak felújítására. Az áhított jövevényeket, kiket otthoni és a nagy úton való nélkülözéseikért is illett kárpótolni, ellátták minden jóval és ajándékokat szántak a jómódú dunántúliak a szegény erdélyi rokonságnak is.”

„Így már előre sejthetjük, hogy a bőven megajándékozott legényeket szülők és hajadonok egyaránt avval a kedves biztatással bocsátották útnak (néha talán hetekig is tartó vendégségek után), hogy térjenek vissza jövőre is. Mikor azután

az atyafiságból eredő vallási kötelek az itthoniak között és egy-két generáció kidőltével az erdélyiekkel való szoros rokonság tudata is meglazult, s így a hozott és vitt hírek sem lehettek többé olyan érdekfeszítők; akkorra a fiatalok idezarándoklása már olyan megszokott dolog volt, hogy varasuk érkezésük hova-tovább nélkülözhetetlenné lett. Csakhogy most már az egymástól elszakadt atyafiság apró ügyes-bajos dolgai helyett a homályba vesző csodás nemzeti múlt, a még eleven rokonsági tudat az ősi vallásnak hivatásosabb ajkáról jött áldásai és egyéb emlékei bírtak különösebb érdekekkel: a szarvasének a vidám pogányízű ünneplések és dalok, és természetesen még így is, az egybekeléseknek az új egyház részéről állított különféle korlátai és tilalmai miatt, az összeboronálás módja, no meg természetesen a víg, veszélyes vállalkozásokra kész, helyre regös legénykék személye is. A további látogatásokra ürügyként állott aztán elő, régibb vallási motívumokra építve, illetve ilyenekből különbözőképpen összeillesztve, a dunántúli előadásra szánt regös-énekeknek úgynevezett alapszövege. E köré csoportosultak a helyenként kezdetben különböző személyes motívumok, prózai és olykor verses mondókák alakjában, melyek e vizsgálatnak alapul szolgálnak, és melyek éppen az utazó legények körülményeit tárják fel. E személyes motívumoknak persze hiányozniuk kell az erdélyi változatban.”

„Így hát az élelmes góbék a tél beálltával felkerekedtek és úgy intézték, hogy a keresztény nagy ünnep táján: tehát körülbelül karácsony előtt gyalogszerrel megérkezzenek Dunántúlra és ki-ki ‚hetével, seregével’ körülbelül abba a faluba, vagy vidékre ment, honnan saját közvetlen erdélyi atyafisága elszármazott. Innen az énekeknek Vikár által mesterien rekonstruált törzsén, alapszövegén kívül való nagy változatlansága.”

„Ott a nagy ünnepeltetés után végre sok érdekes holmival megrakodottan elbúcsúztak és most azon voltak, hogy tavaszra, a húsvéti nagy ünnepre, mely azonban körülbelül összeesett a régi pogány áldozatok havának ünnepeivel (a ma is tartott határkerüléssel) megint otthon találják magukat Erdélyben, szeretetteik között. Így ahol azt halljuk a kénosi (udvarhelymegyei) változatban, hogy ‚Pörka havak esedeznek’, az csak későbbi keresztény időben vonatkozott a karácsonyi havazásra (amikor t. i. talán a tatárjárással vagy akár későbbben, a regös nagy utak el-elmaradtak és az éneket Erdélyben is karácsonykor kezdték mondani). Régebben nem havakról volt itt szó, hanem a Porkának nevezett nagy áldomások haváról, hónapjáról, húsvét táján.”

„A Dunántúl legtöbbször együtt látható kétfajta szöveget

Erdélyben kettéválasztva találjuk. Az elsőt, az úgynevezett alapszöveget, a fentemlített kénosi ének őrizte meg; és elemei szerint csakugyan eredetibb formában maradt ránk; az elinduló székely legények vagy bölcs kioktatóik ajkán is keletkezett, de mint fent már mondtam, így együtt csak jóval a tatárjárás után lett divatossa Erdélyben. A Dunántúlon való regölés sajátzerű szüksége hozta magával, hogy különböző elemekből így összeforrjon és hogy végül is ilyen összeforrt alakjában őrizték meg a Dunántúlról az idők folyamán elmaradt erdélyi regösök is.”¹⁶

Látjuk, hogy Kallós kutatásai alapján a nyugat-dunántúli és erdélyi székelyek között hosszú évszázadokon keresztül, körülbelül a tatárjárás idejéig, tehát a XIII. század derekáig fennálló, vérségi alapokon nyugvó kapcsolatokat állapít meg. Ezeket a kapcsolatokat a magyar törzsszövetségi szervezet adottságai is alátámasztják.

Feltevésünk ugyanis az – ezt Kallós is igazolja –, hogy a nyugati és keleti székelység kapcsolatai már a keresztény térítés kora előtt is fennállottak.

A csatlakozott székelység – amely népcsoport kétségtelenül az itteni avarsággal azonos nép – és az őket megszervező magyar Nyék-törzs tagjai már hadászati szempontokból állandó érintkezésben kellett, hogy legyenek. Keleten is, nyugaton is Nyék-törzsi vezetés alatt éltek a határőr és előharcos szerepet betöltő avar-székelyek (turk-avarok és magyar-avarok). Közöttük éltek az őket vezető Nyék-törzsi magyar-székelyek.

A nomád türk népek általában minden új törzsszövetség kialakulásakor megváltoztatták a törzsszövetségek régi nevét és új névvel jelölték a csoportot. Az avarok és kabarok magyarságba olvadt csoportja ha eredetileg nem ez volt a neve, akkor a csatlakozáskor kaphatta a székely nevet. De székely nevet nyertek az avarokat vezető, különböző kisebb-nagyobb nyéktörzsi töredékek is, bár a Nyék-törzs neve, szállásainak területén, ahol – a Tiszántúl, a Maros völgyében és a Mezősége¹⁷ – a változott helyzetnek megfelelően most már nem mint előharcos nép szerepeltek.

Az avar-székelyek a magyar törzsszövetség peremén levő elhelyezkedésük után is fenntartották egymással régi kapcsolataikat. Velük együtt ugyanolyan kapcsolatok fűzték a nyék-törzsi magyarokat is keleti törzs- és nemzetségrokonaikhoz. Ez a tény magyarázza meg, hogy a székelység – az összeolvadó avar, talán kabar és nyéktörzsi végbeli elemek – együtt keltek útra lánynézőbe és rokonlátogatásra. A nyék-törzsi magyarsággal való együttélés azután azt eredményezte, hogy a két nyelvű nép nyelve eggyé olvadt. Az avar sajátosságok helyébe egyre több magyar sajátosság lépett és ez eredményezte,

hogy kialakult az itt élő rokon törzsek egységes, bár táj szavaktól tarka, nyelve.

Figyelemre méltó, hogy a regósének hitvilágában a finn-ugor sámánizmus türk eredetű vallási elemekkel keveredett. Ez szintén sok mindent érthetővé tesz.

Elképzelésünk szerint a sáncépítő, részben katonáskodó és földművelő avarság (turk-avarok és a Kaukázus vidékén csatlakozott magyar-avarok) társadalmi rétegződésének legfőbb jellemzője az, hogy egy részük a sátoros nomádok pásztorkodó, más részük pedig ezek földművelő és nomád ipart űző foglalkozását gyakorolták.

A honfoglaló magyarok a földművelő és iparúzó avarságot valószínűleg meghagyta eredeti helyén, azaz ott, ahol találta. A pásztorgazdálkodó és katonáskodásra kiváltkép alkalmas, mozgékony avarságot pedig a magyar törzsszövetség peremén helyezte el. Ugyanilyen elhelyezést nyertek a kabarok és a X. század dereka óta betelepülő besenyők is.

A katonáskodó avarok az őket megszervező magyarokkal együtt, mint székelyek kezdtek szerepelni. Valószínű, hogy éppen a katonáskodó avarság kebelében kell keresnünk a Kaukázus vidékén, a VI. században csatlakozott magyar töredéket is. Ezt a csatlakozott magyar töredéket ugyanis valószínű, hogy az avar törzsszövetség előharcos népként alkalmazta. A magyarsághoz való csatlakozás után, most már a turk-avarokkal együtt, ugyanezt a szerepet töltötték be a magyar törzsszövetségben is.

A regósének hírhordói is részben ennek a széttelepített harcos avarságnak voltak a leszármazol. Hihető, hogy a királyi vármegyék szervezésének korában ezek az avar elemek még mindig – az egy kiváltságos területen aránylag csekély számú – nyéktörzsi magyarság vezetése alatt álltak. A nyéktörzsi magyarok leszármazol, mint kiváltságolt népek ispánjai és hadnagyai a király familiájának tagjaivá váltak. Ez a folyamat azután a királyi szerviensek törekvésein át az országos nemesség soraiba való olvadásukhoz vezetett.

*

A nyugatdunántúli egykorú kiváltságos területek között talán a zalamegyei Göcsejjel foglalkozott leginkább az irodalom. Ennek az az oka, hogy bizonyos néprajzi sajátosságok ezen a vidéken maradtak fenn a legészrevehetőbben. Ezen a vidéken elsőnek Karácsonyi János húzta meg az egyik gypüvonal haladását.¹⁸ Az ő tekintélye azután arra a meggyőződésre vezette több történészünket, hogy ezen, a Karácsonyi által meghatározott gypüvonalon túl, nyugat felé, nem voltak ősi magyar szállásbirtokok. A valóság ezzel szemben az, hogy a Ka-

rácsonyi által leírt gyepüvonal csak egyike, talán legfelsőbbik az ezen a vidéken éppúgy, mint a nyugati Dunántúl egyéb részein is az egymás mögött felsorakoztatott védelmi műveknek. Makoviczky Gyula Holub József nézetét magáévátéve, előőrsvonalat tételez fel és annak helyét is megállapítja.¹⁹

Makoviczky kutatásai során megállapította, hogy „a göcsejiek, különösen a szeg-végződésű falvak lakói, a becsvölgyi örök leszármazottjai, *székelyeknek tartják magukat*. Erre a származásukra nagyon büszkék”. Kutatásai során eleinte az erdélyi székely határörök egy idejutott csoportjának vélte őket. „Később – írja – Belitzky Jánossal egyetértve a göcseji spekulátorokat avar-székely leszármazottoknak tartottam. Sőt bizonyítani is akartam Belitzky azon felfogását, hogy a spekulátorok a Nyék törzs maradványai.” Még később gyakran találkozott a Kál és Kálóc nevekkel és még sok török eredetű dülönévvvel. Ezt a honfoglaló ősök *kétnyelvűségével* magyarázta. Az Itimér név feltűnése pedig meggyőzte arról, hogy az itt élő nép eredetileg mohamedán vallású volt és nem származhatott másoktól, mint a türk kazárokból kirajzott és a magyarsághoz csatlakozott kabaroktól. Makoviczkyt felfogásában egyik nyelvészünk, Gyóni Mátyás tanulmánya is megerősítette. Gyóni ugyanis azt állította, hogy a Balaton vidékén letelepedett Harkák dinasztiája és ennek szállásnépe kvaliz lehetett. Ezen az alapon mondta azután ki Makoviczky, hogy a göcseji megnemesített spekulátorok, várjobbágyok és törzsköcs nemesek ősei kvaliz kabarok voltak.²⁰

A fenti gondolatsorozatot azért tartottuk szükségesnek újból lefektetni, hogy Makoviczky bizonyos, kétségtelenül jó-hiszemű tévedéseire rámutassunk.

Makoviczky ott téved, amikor azt állítja, hogy a mi felfogásunk az, hogy a göcseji avar-székely spekulátorok a Nyék törzs maradványai. Ez már önmagában véve is lehetetlenség. Második tévedése Gyóni nyomán a Harkák törzsére, a magyar Kér törzsre vonatkozik. Helyes viszont az a megállapítása, hogy a göcseji részeken kvaliz-kabar nyomok találhatók.

Helyesen és az eddigi nyugatdunántúli kutatásainkkal megegyezően sokkal könnyebb is ezen kabar alap feltételezésével a göcseji kiváltságos népek származását megállapítani.

Kutatásaink során ugyanis mindig azt állítottuk, hogy a letelepedett magyar törzsek peremén és az azokat elválasztó törzsközi területeken katonáskodó népelemeket helyeztek el őseink. Ezeket a katonáskodó népelemeket – nem győzzük eléggé hangsúlyozni – a honfoglaló Tétény vezér törzse, amely azonos a Maros és Tisza vidékén, valamint az erdélyi Mezőségen elhelyezkedett, Szent István-kori Gyulák törzsével, szervezte meg katonai szempontokból. Voltak természet-

sen Nyugat-Magyarország védelmi rendszerében olyan területek, amelyeken tisztán Nyék-törzsi töredékek látták el a Gyepü-védelmet. Így volt ez a Fertő-tó déli részein, de előttük ekkor is más népek voltak az előőrsek. Sopron esetében a Vulka és Lajta folyók menti besenyők.

Természetes, hogy már csak törzspolitikai szempontból sem lett volna ajánlatos például a nyugati végeken csak avarok, vagy pedig csak kabarokat alkalmazni előharcos népi szerepre. Ezért van azután az, hogy a Morva és a Vág völgyétől délnek haladva, váltakozva találunk avarokat, kabarokat és besenyőket a határvédelem szolgálatában egyes kisebb egységekben szétosztva. Ezért lehetséges tehát az, hogy a Göcsej vidékén kabarokat szervezett meg a Nyék törzs a Balaton vidéki Harkák törzsének, a kiváló katona Vér Bulcsú törzsének, a Kér-törzsnek a nyugati peremén. Ettől északra a vas megyei őrség és a Felső-Órvidék területén már inkább avar, Szombathely-Kőszeg vidékén besenyő, a Bába-Marcamenti gyepük mellett avar, a Bábaközi területen, Mosonban és a Csallóközben besenyő származású kiváltságos népek töredékeit alkalmazták. Természetesen ezt a népegyveleget az egyes elszakadt töredékek még tarkábbá tették és ez a magyarázata, hogy mindazok a néptöredékek, amelyeket a Nyék-törzs szervezett meg, az új törzsi közösséget jelző székely nevet vették fel. *Vannak tehát magyar-avar, magyar-kabar, magyar-besenyő eredetű székelyek.* Sőt, ami az erdélyi székelységnél eddigi kutatásaink alapján igazolható is, magyar-avar-kabar-besenyő eredetű székelyek is. A székelység vezetői minden esetben magyarok voltak. A törzsszövetségi rendszer fennállásának idejében keletkezett csoportoknál hihetőleg minden esetben Nyék-törzsbéliek, a királyság korában pedig bármilyen törzsből származó szabad, de királyi szolgálatba állott magyarok, ha csak a királyi érdek mást nem kívánt.

Voltak természetesen, de már inkább csak a királyi vármegyék korában olyan, általában később csatlakozott, vagy eredeti helyükről később letelepített nem magyar származású türk katona-elemek, besenyők, kunok, akik, éppen a magyar törzsszövetség kereteinek szétrombolása következtében, saját törzsi kereteiket fenntartották. Így termelődött ki a Bábaközi, a fejeér-tolnamegyei és a torontál-temesmegyei besenyők, a kunok és jászok és ad analogiam, az erdélyi szászok kiváltsága.

Göcsej területén tehát székelyeket találunk. Ha Makoviczky jól kutatott, kvaliz kabar székelyeket. Hihető azonban, hogy avar és besenyő elemek is voltak Göcsej vagy az attól nyugatra eső védelmi berendezések területén. Ezeket a néptöredékeket itt a Nyék-törzs szervezte meg. Az viszont köny-

nyen lehetséges, sőt valószínű is, hogy ezen a perem-területen a nyugati kalandozások korában az eredetileg Nyék törzsi vezetés a kiskirályként viselkedő Kér-törzsi Vér Bulcsú kezébe került.

A Nyék-törzs határvédelmet megszervező kötelességéből folyik, hogy a nyugati védelmi vonulat területén élt középkori, vezető' helyzetet elfoglalt nemesi családok általában mind a X. század elején idekerült Nyék-törzsi magyarság leszármazol. Ebből a szempontból igen értékes Makoviczkynak az a megállapítása, hogy a Göcsejből kirajzó nemesi magyarság a gyepüntúli területen jobbágy-sorba süllyed. Hihető, hogy ez a gazdasági okokból kitelepülő, kiváltságos réteghez tartozó magyarság nem tudta úgy biztosítani kiváltságait, mint a köréből származó, királyi kiváltságokat, megerősítéseket és újradományozásokat szerző, gazdaságilag is magát jobban bíró, eredetileg is vezető Nyék-törzsi réteg.

1754- 1755-ben 101 nemesi család élt a Göcsej vidékén. Ezek a következők: Ábrahám, Bán (2), Becsvölgyi (22), Bövel (8), Cseke (3), Dospor (2), Egegi, Gerát (2), Horics (8), Irsa (2), Kerese (9), Kustán (9), Magyar (7), Pajzs (9'), Péterfi (3), Sárközi, Simon (5), Takó (2), Tar, Vörös (4).²¹ őseik között kell keresnünk a régi Göcsej vezető elemeit. Véleményünk szerint a szervező Nyék-törzs leszármazóit.

*

A Göcsejtől északra a vas megyei őrség kiváltságos területével találkozunk.

A vas megyei Őrség első kiváltságlevelét 12170-ben V. Istvántól kapta. Ezt a kiváltságlevelet a monoródsi őrállók kapták és mintegy tizennyolc község élt vele. Kún László király 1280-ban kelt adománylevelében felemlíti, hogy az őrségiek *a magyarok első megszállásának ideje* óta saját fegyvereikkel, saját költségükön védelmezték az ország nyugati határát.

Új adományleveleik 1329-ben (Károly Róbert), 1533-ban (I. Ferdinánd) és 1595-ben (II. Rudolf) nyerték. Ezek a kiváltságlevelek azonban nem akadályozták meg az őrségiek jobbágy-sorba süllyedését, ami a Batthyányak újkori nagybirtokgyarapítási politikájának volt az eredménye.

Az eredetileg kiváltságokat élvező őrségi családok a következők: Apáthy (2), Anthal, Ábrahám, Ások, Bartha, Balog, Bekes, Benkeő (2), Ballá, Babos, Patha, Baraska, Bitha, Baxa, Berkes (2), Baján, Bocskay, Bedők, Biró, Büky, Cseörgeő, Gígán (2), Csipán (2), Dávid (2), Eőr, Farkas (2), Fodor, Férenczi, Forgján, Gergosh, Galambos, Guba, Gaál, Gieörky, Harc Horváth, Imre (2), Illés, Jancse, Janoskó, Jankó, Jenese, Keserű, Kálmán, Kovács, Kulcsár, Kosa, Krisa, Keöme,

Nemes, Németh (2), Orbán (2), Pap, Paszkontza, Póngrác (2), Róka, Sania, Sohár, Sáska, Szabó (2), Szobor, Szép (2), Theöreő, Thamaskó, Thót (3), Tüske, Veörös, Völgyi, Zabó (2), Keömé (3), Kardos, Kapornaky, Lanó, László, Liska, Lukács, Zsoldos.

Ezeknek a XVII. században virágzó családoknak vagyoni leromlását a XVII. század derekán egymást követő török harcok eredményezték. Ügyes-bajos dolgaik elintézését szívesen bízták a Németújvárott székelő Batthyányak kezébe. Batthyány Kristóf gróf azután lassan jobbágyainak kezdte őket tekinteni, ami ellen az őrsgiek tiltakoztak. Halála után Batthyány Ferenc értesülvén arról, hogy az őrsgiek nem akarnak robotot végezni és kiváltságlevelükre hivatkoznak, üzenetet küldött hozzájuk, hogy jöjjenek fel és hozzák magukkal a kiváltságaikat tartalmazó okiratot is, hadd lássa azt ő is. Az őrsgői elöljáróság Óriszenpéterről, székhelyükről el is indult és szabadalomlevéllel a tarisznyában nagy büszkén be is állított a grófi kastélyba. Batthyány Ferenc nagyúri módon meg is vendégelte őket, a vele egyenrangú nemesi embereket. Az elöljáróság a fényes vendégség után hálálkodva és vidám hangulatban hagyta el a kastélyt. Csak útközben vették észre, hogy a féltett kiváltságlevelél hiányzik. Hiába volt minden visszaszerzési kísérlet. A gróf az ellenszegülőket hajdúkkal hajtatta úrdolgára és valóságos hadjáratot viselt az Őrség ellen. Számos haláleset és számos börtönbevetés történt.

Hiába volt azonban minden ellenállás, sőt az 1678-ban megkapott királyi oltalomlevél sem tudott sorsukon változtatni. A Batthyányak nagy hatalmának élő bizonyítéka azonban az 1681. évi LV. törvénycikk, amely kimondta, hogy az őrsgiek a Batthyányak jobbágyai, bár bizonyos önkormányzatot ezután is megőriztek. Sorsukat, minden későbbi törekvésük ellenére csak az 1848. évi események változtatták meg.

A fent elmondottak ékes bizonyosságul szolgálnak ahhoz, hogy a kiváltságos népek zömének sorsa – gondoljunk csak a jász-kunokra – mennyire ingatag alapon állott a XVII. és XVIII. században. A szerencsésebbek és ügyesebbek a mindent egységesítő nemesi kiváltságok és a nemesi vármegyék védőbástyái mögé húzódtak. A kevésbé szerencsések sorsa nagyon hasonló volt az őrsgiekéhez.²²

A nyugatdunántúli kiváltságos népek között találjuk a vas megyei Felső-Őrvidék népét is. A Felső-Őrvidéket nem szabad összetévesztenünk az ugyancsak vas megyei és az előzők során tárgyalt Őrséggel, amely a zalai határ mentén, őriszentpéter körül, Göcsej szomszédságában terül el. A Német-

országához csatolt Felső-Őrvidék ma is magyarul beszélő jelentősebb községei Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget és Kisjobbágyi. Nyelvi árásbélileg a nyugati nyelv járasterülethez tartoznak, de a németiségbe beékelve számos ősi sajátosságot őriztek meg.

Így például a *Rüök* a kálvinisták pünkösdhétfői népünnepeinek a neve. *Csibollyó* a búbos pacsirta, *csutkirálys* az ökörszem, *baracsknosbiéka* a barna varangy, *csarabuo* a cserebogár, *ginc-gönc bogár* a katicabogár, *bakó* a gyékény, *burivirág* a fűzfa, *konku* a konkoly és így tovább. Különös szokásai is vannak itt a népnek. Húsvét szombatján a gyerekek és fiatal legények hatalmas tüzet raknak: a feltámadás öröme. Megvannak a maguk javasemberei is, kik különböző füvek nedvét ajánlják a különböző betegségekben szenvedőknek.²³

Ezek a néprajzi sajátosságok egykori jellemzőbb változatoknak mai csenevész maradványai. Egykor a különbség, a környező területekhez viszonyítva, nagyobb volt. Sajnos, századokkal ezelőtt senki sem gondolt ezek megfigyelésére és lefektetésére, így tehát ma már csak az egykori nagyobb változat tényét tudjuk megállapítani, ahelyett, hogy a néprajzi sajátosságot alapján valamely népcsoportunkhoz való, részleteiben is határozott hozzátartozásukat tudnánk kideríteni.

A vas megyei Felső-Őrvidék a Pinka folyócska völgyében terül el és valamikor számos magyar, ma már elnémetesedett falu sorakozott fel fűzérként a patak partjain. A Pinka folyócska Stájerországban ered és neve 860-tól kezdve számos oklevélben maradt fenn. 1219-ig a következő változatokban fordul elő: Peinica, Peinica, Pennichaha, Peinichaha, Peinichaha, Pinchah, Pinchah és Pinea. Középkori okleveleink Pinkva névvel illetik a folyót. Ez az alak a még korábbi Pinkává szóalakból került át nyelvünkbe, ami azt bizonyítja, hogy a német név mellett egy szláv Pinkává vagy Penkava alaknak is kellett élnie. A magyarok ezt a szláv alakot vették át, ugyanakkor valószínű, hogy a németek is ezt a szláv alakot idomították nyelvükhöz.

Ma a folyót a magyarok, a németek és a XVI. században bevándorolt horvátok egyaránt Pinkának ejtik.²⁴

A folyónév tanúsága szerint a magyarok letelepedése előtt ezen a területen valaminő szláv nép élt. A patak felső folyása mentén már igen korán német telepések jelentek meg, akik azután az előretörő magyarság letelepedése következtében húzódnak vissza.

A Pinka névből azonban még nem szűrhető le az a tanulság, hogy a magyar honfoglalás előtt ebben az elzárt völgyben, amelyet az óvári Vashegy szurdoka meglehetősen elszakít a szombathelyi lejtőktől, türk fajú nép, tehát hún vagy avar, nem lakott. Sőt! A borostyánkői avar sírleletek éppen

az ellenkezőt bizonyítják. A Pinka név IX. és X. századi német változatai csak azt igazolják, hogy a németség a völgy letelepülésre és előnyomulásra alkalmas voltát már korán felismerte. Ez a tény azonban már önmagába véve is megmagyarázza, hogy a magyarság miért éppen a Pinka völgyében telepített le határőröket. Itt jegyezzük meg, hogy a Pinkával párhuzamosan futó és tőle délre fekvő Strém patak eredeti neve Csik volt.²⁵ Arra a kérdésre, hogy az idetelepített határőrök magyarok voltak-e, vagy valamely más csatlakozott töredéknép tagjai, csaknem teljes határozottsággal állíthatjuk, hogy a Pinka völgyében magyar szervezés és vezetés alatt álló csatlakozott népelemekkel állunk szemben.

A kérdés különben itt is két részre bontható. Először, hogy melyik volt az a honfoglaló törzs, amely a csatlakozott népelemeket, türk szokás és nomád állampolitikai elvek alapján megszervezte és a határvédelem céljainak szolgálatába állította. Másodsor, hogy milyen néptöredékeket telepítettek vidékünkre. A választ mind a két kérdésre az előzők során már megadtuk. Néhány újabb tanulságot azonban a Felső-Őrvidéken is levonhatunk.

*

A Felső-Őrvidék ősi kiváltsága népe az 1327-ben Károly Róbert király által kiadott kiváltságlevél szerint már Béla, István és László királyoktól is kapott régi kiváltságait megerősítő levelet. Ezek a királyok, az egymásutánosság sorrendjét tekintve véve, nyilván ÍV. Béla, V. István és IV. László voltak. Balogh Gyula a Vas vármegye nemes családjairól szóló művében a felsőőri Bertha családdal kapcsolatban megemlítette, hogy a Németújvár és Borostyánkő között lakott határőrök Szent László, II. István és II. Béla királyoktól kapott kiváltságaikkal éltek.²⁸ Forrását nem idézte. Feltehető, hogy az 1337. évi oklevelet értelmezte tévesen.

Akárhogy is áll a dolog, kétségtelen, hogy a XIII. században már ősi kiváltságokat erősítettek meg királyaink.

Figyelemreméltó az a tény, hogy a felsőőri nemes családok körében is mennyire élt az őrvidékiek honfoglalóktól való származásának tudata. Élt ugyanez a tudat az Őrségen is, amelynek hagyománya szerint az ottani őrállók az *öcsőb* és *Öse kíséretében* levő nemzetségektől származtak.²⁷ Természetesen az ezen tudat alapján itt és ott csinált leszármazási táblák és mesék tudományos értéke igen kétséges.

Itt van kihívó például a felső-eőri Osvaldok eredetmondája, amely *Ompold* vezértől, Árpád fejedelem egyik legkiválóbb nyilaskapitányától származtatja a családot. Eszerint *Ompold* a Mojnimir, győrvidéki fejedelem ellen vívott csatá-

ban, Szőny falu mellett, elesett. Fia Oswald (milyen derék német nevük volt ezeknek a honfoglalóknak!), atyja eleste után Szabolccsal és Szalókkal, Huba egyik fiával, Árpádot Budára kísérte. Később ez az Oswald Zsolt fejedelem uralkodása idejében Görögországba távozott, ahonnan azután egyik utódja, Arthemius 1320 körül visszajött Magyarországra és ő építette Somogy vármegyében Szigetvárat. Volt azután ennek az Arthemiusnak egy János nevű fia, aki 1375-ben a velenceiek ellen harcolt. Ez az Oswald János azután a velenceieken aratott győzelme emlékére Stájerországban egy várost alapított, amelyet Szent-Osvaldnak hívnak. Így tudják a családi följegyzések.²⁸

A tény az, hogy a kétségtelenül német eredetű családot, amely már a középkorban rég elmagyarosodott, 1611-ben János, Bálint, Lukács és Benedek képviselte a felsőöri birtokadományos nemes családok között.²⁹ Hihető, hogy a felsőöri ősi szabadságokba egykor becsöppent idegenek annyira hasonultak a valószínűleg nőágon vérrokon örvidéki ősnemesekkel, hogy a saját származásuk mondáját hozzáidomították az új környezethez.

A Felső-örvidék kiváltságos katonanépei a XIII. és XIV. század fordulóján a tartományúri jogokkal élő Kőszegiek hatalmi érdekköréhez tartoztak és nyilván azok legkiválóbb hadait gyarapították. 1327-ben azután, amikor Köcski Sándor országbíró beveszi Sárvárt, Kanizsai Lőrinc pedig Kőszeg táján mér megbénító csapást a hatalmas oligarcha családra és maga Kőszegi János is meghódol,³⁰ a Felső-örvidék kiváltságos népe is a királyhoz fordult.

Károly Róbert feledte a multat és a kiváló, ősidők óta szabad katonai településnek megerősítette régi jogait és kiváltságait és őket, kifejezésében a kor terminus technikusát használva, a *királyi nemes serviensek* sorába emelte. A Kőszegiek oldalain az osztrák urak és a magyar király ellen folytatott gyakori harcokban azonban megritkult a szabad örök száma. Ez tette szükségessé, hogy a király a Borostyánkő és Németújvár között élő öröket Felsőöri Péter fia Miklós ispán vezetése alatt, már csak katonai szempontok miatt is, szűkebb területre vonta össze.³¹ Valószínű, hogy ekkor húzódott királyi parancsra a felsőörvidéki katona-elem a Pinka-patak völgyébe. A hosszú külső és belső harcok eredménye tehát ennek a magyarság egyetemére nézve oly értékes elemnek szomorú megfogyatkozása volt.

Ennek a megfogyatkozásnak tulajdonítható, hogy a XIV. és XV. század folyamán, amikor már elhalványodtak az ősi társadalmi formák, a Felső-Örvidék eredeti őslakossága lassan új jövevényekkel szaporodott. Ezek az új jövevények

azonban sem birtokos nagy urak, sem iparral, vagy kereskedelessel foglalkozó városi polgárok nem voltak, hanem katonászkodó-hospesek, szerencsájüket és boldogulásukat hazánk földjén kereső német származású férfiak. Ezek a lassan betelepülő és a királyi kegy folytán a vállalt katonai szolgálatok fejében nemesi kiváltságokat is elnyerő németek azután rövid időn belül elmagyarosodtak. Valószínű, hogy többségük nőtlen ember volt. Feleséget már az örvidéken, vagy más magyar lakosságú területeken szerzett. De ha német nőt is vettek el, gyermekeik a magyar környezetben már magyarokká váltak, hiszen katonák voltak. Magyar katonák. Német származásuknak még a tudata is – kevés kivétellel – elveszett és, láttuk az Osvald-család esetében, ők is a honfoglalóktól kezdték magukat származtatni, amihez nő-ágon meg is volt a joguk.³²

Később a XVI. század folyamán talán egy-két katonászkodó horvát nemes család is került soraikba. Ez a magyarázata azután annak, hogy 1582-ben és 1611-ben, amikor királyaink egyre halványodó ősi kiváltságait az akkor már igen megfogyatkozott számú örvidéki vezető családoknak nemesi jogaikkal együtt megerősítették, a megerősítő levélben talá-lunk már nem magyar nevű családokat is.

Az ekkor nemesi megerősítést nyert családok, szám szerint 65, neve a következő: 1. Ádám, 2. Adorján, 3. Alberth, 4. Andorkó, 5. Bálás, 6. Ballá, 7. Barhomej, 8. Becsker, 9. Beökeös, 10. Benkő, 11. Bertha, 12. Berthók, 13. Dongó, 14. Eördögh, 15. Fábián, 16. Fajt, 17. Farkas, 18. Filep, 19. Finta, 20. Folta, 21. Gáli, 22. Gángol, 23. Geörögh, 24. Gerötz, 25. Hagen, 26. Hegedős, 27. Hegyi, 28. Heöbök, 29. Imre, 30. Jáky, 32. Kántor, 33. Kázmér, 34. Kelemen, 35. Kiss (másképp Steft), 36. Kondor, 37. Kollár, 38. Leéb, 39. Magyar, 40. Merth, 41. Miklós, 42. Müer, 43. Nagy, 44. Orbán, 45. Oswald, 46. Otth, 47. Pajor, 48. Pált, 49. Patyi, 50. Póngrác, 51. Pyerker, 52. Seyper, 53. Simon, 54. Siskó, 55. Stelcser, 56. Steft, 57. Thisba, 58. Tóth, 59. Török, 60. Tornyos, 61. Varga, 62. Vas, 63. Zabó, 64. Zábó, 65. Zárka.³³

Szinte hihetetlen, hogy a Felső-Örvidék egész magyar lakosságát sorolnák föl ezek a nevek. A valóság kétségtelenül az, hogy az 1582-ben, 1611-ben megerősítést nyert családok az ősi magyar lakosság vezető rétegéhez tartoztak. Hihető, hogy ezeknek a nemeseknek sorában kell keresnünk az ősi avar harcosokat megszervező és azok előkelőbbjeivel összeházasodó Nyék-törzsi magyarok leszármazottjait. Ezek a nemes családok, a beléjük olvadt későbbi családokkal együtt alkották a felsőörvidéki székelység vezető rétegét. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a századokon keresztül tartó társadalmi átalakulások során számos eredetileg szabad és a

felsorolt családok őseivel egyenlő kiváltságokat élvező nemzetség tagjai és a tőlük származó családok leszármazol nem tarthattak volna igényt ezekre a jogokra. A körülmények, a gazdasági és politikai helyzet azonban ezeknek a családoknak a vitalitását megtörték. Lassan a szabad parasztok, majd pedig a jobbágyság soraiba sorozódtak.

A XVI. és XVII. század folyamán nemesi életmódot folytató őrvidéki kiváltságolt családok azután éppen kiváltságaik folytán teljesen hasonultak az országos nemesekhez. Azok a székely elemek, amelyek továbbra is ott maradtak őseik lakóhelyén, még hosszú ideig megőrizték régi székely szokásaikat. Ezeknek a szokásoknak legfőbb megőrzői itt is az egykor szabad, de ekkor már jobbági sorban élő felsőőrvidéki avarszékelyek voltak.

*

A nyugatdunántúli gyepek – amint jeleztük – legnagyobb részét az egykori avar gyepek és sáncok helyén húzódtak. Nyilván azonosak is voltak. Ezt különösen a Bécsi-medencében és az Ennsig terjedő területen lehet igazolni.

Avar eredetűnek tartjuk azonban a rábaparti védőműveket is. Erre nézve néhány analógiát is tudunk felsorolni. Horváth Gyula a Rába egyik mellékfolyójának, a Marcal folyó völgyének tanulmányozásával kapcsolatban több helyen talált avarkori sáncműveket.

Így például a Torna és a Marcal torkolati vidékén, a Marcal-mocsár területén különös felszíni formákat vett észre a folyó jobb, tehát keleti partján. Egymással párhuzamosan futó köralakú sáncok és ezeken belül három nagyobb magaslat – kétségtelenül az egykori táborhelyek – tűntek elő.³⁴ Iihető, hogy a sáncokat övező mocsár egy egykori felhagyott, védelmi célokat szolgáló duzzasztó mű – egy holod – ottlétének köszöni létét.

A somogy megyei Szócsény-puszta közelében, a Várréten egy körülbelül 5-6 méter magas kerek domb található, ezt a kerek dombot két nagy és párhuzamos gyűrű alakú árok és sánc veszi körül. A helyet *Avar-várnak* és *Pogány-varnak* nevezik a környékeliek. A földvár ma itt is mocsár veszi körül.³⁵ Ismét hihető, hogy a vár eredetileg szárazulaton állt és csak szükség esetén árasztották el a környékét is vízzel. A mai mocsár itt is valószínűleg egy sáncmű romjain keletkezett.

Hasonló és esetleg őskori eredetűek a Rába és a Kis-Rába jobb partján húzódó sáncművek is.

Az avarokról egykorú nyugati krónikák tudósítása alapján tudjuk, hogy sáncépítő nép volt. Ez a tény bizonyításra

nem szorul. A magyar Győr (Gyűrű) és Bécs (Bács-Pécs) nevű helyek (őr, őrhely) pedig valószínűleg szintén mind ilyen egykori avar földvárak helyén épültek.

Az avarságnak a honfoglaló magyarok bejövetele utáni időkben történt széttelepítése következtében természetesen sok avar töredék került el más vidékekre és az eredeti avar földvárak gazdátlanokká vagy új települők szállásaivá váltak. Ennek a folyamatnak a leírása azonban nem áll módunkban.

*

Rövid vázlatunkból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a Göcsej, az Őrség és a Felső-Őrvidék magyar népét a honfoglalás idejében telepítették jelenlegi lakóhelyükre. Valószínű, hogy a jobbágyok sorában avar és kabar, sőt néhol bese nyő elővéd-népekkel állunk szemben, amely előőrs népeket a honfoglaló Tétény vezér törzséből, a Nyék-törzsből származó magyar harcosok szerveztek meg. Ezeknek a szervező magyar harcosoknak késő utódai a göcseji, az őrségi és felsőőrvidéki nemes családok.

Megállapítható és feltételezhető továbbá, hogy a magyarság nyugati vízierődműveit az avaroktól örökölte éppúgy, mint a gyepű-rendszer számos vonalát is. A honfoglaló magyarság mérnöki tudása az avarok közvetítésével és annak a Nyék-törzsiak által való felhasználásával vált a koraközépkori keresztény magyarságnak védelmet nyújtó közkincsévé.

Belitzky János.

Jegyzetek.

Jelen tanulmányom csak vázlat. Nem kimerítő, hanem csak rap-szodikus ismertetése tehát a nyugatdunántúli határőrszervezet egyes részeinek. Szükségesnek tartottam azonban közlését, mert a terület koraközépkori történetére nézve egyre több felfogás lát napvilágot és ezek a tanulmányok közvetve vagy közvetlenül kutatásaimra is hivatkoznak. Még több tendenciózus kritika is hangzott el ezen a téren. Baj csak ott van, hogy a kritikusoknak vagy egyáltalán nincs elképzelésük a kifogásolt kérdéseket illetően, vagy pedig egyszerűen és kritikátlanul elfogadják mindent, ami professzoruk vagy hivatali főnökük – sokszor bizony sántító – véleménye. Kár, hogy a történettudományt mint „tudománypolitikát” – értsd: törtétesí lehetőséget – kezelik és így eleve megölik a további elgondolások lehetőségét.

¹ V.o. Hetényi Imre: A magyar őshaza kérdéséhez .Történetírás, 1939. 4-14. lk.

² Fodor Ferenc: A Csörszárók. Búvár. 1936. 38-41. lk. – A Csörszárók problémája még megoldatlan. Inkább védelmi jellegű műnek látszik. Keletkezési idejének megállapítása szempontjából a Jászság vízrajzi állapotát megváltoztató lassú süllyedési folyamat nyújt némi támpontot. Ezen az alapon megállapítható, hogy legalább 1200 esztendőnek kellett eltelnie az árokrendszer megvonása óta.

³ Belitzky János: Sopron vármegye története. Budapest, 1938. I. k. 257. sklk. és a Védelmi vonalak a nyugati végeken c. térkép.

⁴ V. ö. Kniezsa Istvánnk a Szent István Emlékkönyvben megjelent tanulmányával. Alapos tudással megírt cikkének legnagyobb hiánya, hogy csak nyelvészeti elgondolásokból kísérli meg rekonstruálni a X- XI. századi népiségi állapotokat. Tévedéseinek tisztázására csak egy, művéhez hasonló terjedelmű tanulmány lenne képes.

⁵ Polány István: Hová lettek a nyugatmagyarországi avarok és a nyugati gyepe finn-ugor (török) népessége? Vasi Szemle, 1935. 342-375. lk és pedig főleg a 350-361. lk.

⁶ V.o. Hetényi Imre i. t.

⁷ Polány István i. t. 357. l.

⁸ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930. 221. és 244. lk.

⁹ Belitzky János: A nyugatdunántúli és felvidéki besenyő telepek. Domanovszky Emlékkönyv. Budapest, 1937. 78-79. – Nyugat-Magyarország védelmi rendszere és határőrnépei a középkorban. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, Budapest, 1935. 56-73. lk.

¹⁰ V.o. Belitzky János: A törzsfői hatalom elsorvadása és a fejedelmi hatalom kialakulása c. tanulmányommal a Szent István Emlékkönyvben. Budapest, 1938.

¹¹ Polány István i t. 358. l.

¹² U. o. 360-361. lk.

¹³ Horváth Tibor: Az üllői és kiskőrösi avar temető. Budapest, 1935. Archeológia Hungarica. XIX. 124. l.

¹⁴ V.o. Konstantinos Porphyrogenetos ismert adatával: A Magyar Honfoglalás Kútfoi. Budapest, 1900. 124. l.

- ¹⁹ Kallós Zsigmond: Regősdalaink rejtélye. Vasi Szemle, 1935 133 1
- ¹⁸ Kallós Zsigmond: i. t. 134., 135. 1.
- ¹⁷ V.o. Belitzky János: Nyugat-Magyarország védelmi rendszere és határnépei a középkorban. 57-61. lk.
- ¹⁸ Karácsonyi János: Halovány vonások hazánk Szent István-kora béli határaitól. Századok, 1901. 1039-1059. lk.
- ¹⁹ Makoviczky Gyula: Göcseji helynevek. Tanulmány Zala megye településtörténetéhez. Történetírás, 1938. 268-310. lk. – Holub József: Zala megye története a középkorban. I. k. Pécs, 1930.
- ²⁰ Makoviczky i. c. 306-307. lk. – Gyóni Mátyás: Góg és Magóg fia. Fiatalok Országútján, I. 74-77. lk.
- ²¹ Makoviczky i. c. 300. 1.
- ²² Vas vármegye (Sziklay-Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai.), Budapest, 1898. 395-398. és 547. lk.
- ²³ Csaba József: Felsőöri forgácsok. Vasi Szemle. 1939. 176-180. lk.
- ²⁴ Melich János: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest. 1925-1929. 382. 1.
- ²⁵ Figyelemreméltó pl. hogy Schwartz Elemér: A nyugatmagyarországi német helységnevek. Budapest, 1932. 184. 1. a németből származtatja a Csik nevet.
- ²⁶ Balogh Gyula: Vas vármegye nemes családjai. Szombathely, 1901. 17. 1.
- ²⁷ Vas vármegye i. sorozat. 544. 1.
- ²⁸ Balogh Gyula i. m. 108. 1 – Nota bene: Oswald György 1453-ban visegrádi, 1458-ban pedig pápai kapitány volt. Oswald Bálint zágrábi püspök pedig 1490-ben II. Ulászló fejére tette a koronát.
- ²⁹ Balogh Gyula: i. m. 109. 1.
- ³⁰ Belitzky János: Sopron vármegye története. Budapest, 1938. I. 562l. 1. – Vas vármegye i. sorozat 185. 1.
- ³¹ Fejér: Codex Diplomaticus, VIII. 3. 178-180. lk. – Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza, II. 782. 1. – Walner Ernő: A felső-őrvidéki magyarság települései. Gépirásos doktori értekezés.
- ³² V. ö. Schwarz Elemér: A Pyrker-család neve és származása. Vasi Szemle, 1935. 289-296. lk.
- ³³ Vas vármegye, i. sorozat 547. 1.
- ³⁴ Horváth Gyula: A Marczal-völgy morfológiája és vízrajza. Budapest, 1934. 18. 1.
- ³⁵ Dornyai Béla: A sopronmegyei Szócsény és Csákány várairól. Vasi Szemle, 1937. 210. 1.

Nyomatott a Rábaközi Nyomda és Lapkiadóvállalatnál Sopronban
a könyvnyomtatás 500. évében.